

Zdroje behaviorismu v psychologii

Behaviorismus vznikl jako zvláštní směr americké psychologie na počátku tohoto století. J. B. Watson, který získal první doktorát psychologie na amerických univerzitách, uveřejnil v roce 1913 stať *Psychologie z hlediska behavioristy* a stal se tak zakladatelem a vůdčím hlasatelem tohoto směru. V této i následujících pracích propagoval tezi, že psychické jevy, dosud zkoumané jako svébytná oblast skutečnosti, mohou být nazírány jen jako reakce organismu na vnější podněty z jeho prostředí.

Po několika letech tento prezident Americké psychologické asociace náhle, v důsledku společenského skandálu, přerušil svoji akademickou činnost a věnoval se výhradně aplikované psychologii. Pracoval s velkým úspěchem v reklamní agentuře a později se stal obchodníkem. Na konci svého života provedl lidsky, morálně nezodpovědný a neospravedlitelný pokus s podmiňováním strachu u malého dítěte. Tento pokus měl demonstrovat možnosti behavioristické psychologie ovlivňovat, manipulovat a zdánlivě libovolně formovat osobnost člověka a v určitém prostředí vytvořit nezávisle na původních vlohách a sklonech dítěte společností požadovaný, optimálně přizpůsobený typ osobnosti. Watsonova kariéra a životní osudy jakoby předznamenávají i celý další vývoj směru, jehož byl zakladatelem.

Watson zásadně odmítl introspekci, sledování a rozbor psychických procesů, které subjekt provádí sám na sobě. Tvzení založená na introspekci, která dosud představovala základní metodu tradiční psychologie, nelze podle jeho názoru ověřit, neboť cizí vnitřní zkušenost není bezprostředně smyslově přístupná jiným lidem. V tomto odmítnutí introspekce se nejvýrazněji projevil vliv pozitivismu na behaviorismus. Používání pojmů označujících obsahy či

stavy vědomí znemožňuje ověřit soudy, které jsou na těchto pojmech založeny, protože jejich empirickým korelátem může být opět jen neověřitelná, v pozitivistickém smyslu nespolehlivá introspekce. Obdobně jsou zavrhovány na analogii založené vývody o duševním životě jiných organismů či lidí.

Psychologie se má podle Watsona zabývat výhradně způsoby chování, behaviorálními projevy živých organismů, které jsou zjistitelné z hlediska mimostojícího pozorovatele a jejichž objektivnost může být potvrzena dalšími pozorovateli. Základními kategoriemi takové psychologie mají být stimuly, reakce a zákony závislosti, které tyto podněty a odpovědi spojují. Pozdější Watsonova autobiografie však ukazuje, že její autor v rozporu se svými teoretickými proklamacemi prováděl na sobě po celý život introspekci a líčí především své psychické prožitky.

Watsonovo teoretické stanovisko bylo přitom jasné, důsledné a nezávislé na dosavadní tradici psychologie. To byly také hlavní vědecké příčiny širokého ohlasu, kterého se jeho doktríně dostalo. Na rozdíl od klasické psychologie, požímané jako psychologie prožívání a představované v Německu W. Wundtem a ve Spojených státech W. Jamesem, i na rozdíl od tehdejší strukturalní psychologie, představované E. B. Titchenerem, nejvýznamnějším prvním odpůrcem behaviorismu, a funkcionální psychologie, představované J. Deweyem, vylučuje behaviorismus pojem vědomí jako nadbytečný a metodologicky překonaný.

Odpůrci behaviorismu v diskusi s ním prohlašovali, že vědomí je nejvlastnějším předmětem psychologie a že výsledky vědecké činnosti spojené s jinými pojmy, než je vědomí, mohou být sice zajímavé a hodnotné, nepatří ale do oblasti psychologie.

Watson naproti tomu považoval pojem vědomí nejen za zbytečný, ale v jeho zachovávaní spatřoval přímo překážku rozvoje psychologie jako přírodní vědy. Představa, že přírodní vědy jsou jediné skutečné vědy a že ostatní disciplíny se musí snažit přiblížit tomuto ideálu, byla v tomto období značně rozšířena i mezi stoupenci jiných směrů.

Behaviorismus vyjadřoval úsilí zkoumat člověka pomocí stejných metod a stejného pojmového aparátu, které se osvědčily při zkoumání nižších živočichů. Watsonův manifest a behavioristická revoluce, jak byl tento směr označován, ustavily takto paradoxní disciplínu — psychologii bez psychiky. Úvahy o vědomí byly z tohoto hlediska považovány za předvědecké, nebo dokonce za výraz pověr. Veškerý pokrok, kterého podle Watsonova názoru dosáhla psychologie do vzniku behaviorismu, spočívá v tom, že pojem duše, založený na středověkých předsudcích, byl nahrazen stejně mlhavým pojmem vědomí. Vnitřní zkušenost člověka je odmítána jako metodologicky bezcenná. Významné jsou pro behavioristy výhradně projevy a způsoby lidského chování.

Watson odmítal na úrovni svých obecných proklamací idealistické pojetí vědomí. Toto jeho stanovisko však vyplývalo z toho, že ve skutečnosti přijímal idealistický výklad vědomí jako zcela svébytné subjektivní danosti, přístupné pouze tomu, kdo je bezprostředně prožívá. A priori odmítal materialistický výklad vědomí jako funkce mozku, spočívající v odrazu vnějšího světa [4]. Vystupoval proto později i proti všem pokusům o zkoumání fyziologie mozku, které zachycovaly některé stránky hmotného základu psychiky.

Vznik behaviorismu byl podmíněn nejen vlastním rozvojem psychologické teorie, ale především širšími společenskými souvislostmi a konkrétní historickou situací v kapitalistických zemích. Růst ideologické reakce v období imperialismu vedl ke vzniku obecnějších koncepcí, snižujících význam člověka jako subjektu dějin, a tedy i význam jeho vědomí. Tyto koncepce se nejvýrazněji rozšířily v podobě pragmatismu, příznačně americké odrůdy pozitivismu. Současně se stala stále naléhavější

otázka praktického využití věd o člověku, a především psychologie, v kapitalistické výrobě a veřejné správě. V oblasti řešení sociálních problémů té doby i vzhledem k požadavkům efektivního přizpůsobování členů kapitalistické společnosti jejímu danému uspořádání se zdála být introspektivní metoda tradiční psychologie zcela nadbytečnou.

Psychologie byla jako učení o chování definována v téže době i W. McDougalem, který se však později od radikálnějšího zakladatele behaviorismu distancoval. Nedlouho před Watsonovým manifestem upozorňoval již na možnost založení psychologie neodkázané na introspekci i další významný psycholog R. B. Cattell. Aplikace metod psychologie zvířat na člověka byla potom přirozenou reakcí na neplodné a společensky neefektivní diskuse o specifičnosti psychických jevů, a zvláště vědomí, v tradiční psychologii. Odmítnutí představ o vědomí mělo vést k přesnějšímu a vědecktějšímu výkladu lidského vývoje, než jaký podávala tato akademická disciplína.

Psychologie člověka, pojímaná behavioristy jako věda o jeho chování, měla být zaměřena stejně jako psychologie zvířat a fyziologie. Obsah vědomí, psychické stavy a funkce měly být vysvětleny výhradně jako fyziologické procesy, pozorovatelné podle tělesných pohybů a činností. Duševní život člověka musel být proto na tyto procesy zcela redukován. Řeč byla chápána jen jako druh chování vyplývající ze svalových dispozic organismu, myšlení jen jako nezvučná řeč, pouhá subvokální reakce hrtanu.

Behaviorismus navazuje na filozofickou tradici reprezentovanou R. Descartesem s jeho příkrým rozlišením duše a těla a francouzskými materialisty osmnáctého století, především J. O. Lamettriem, E. Condillacem, C. A. Helvetiem a P. J. G. Cabanisem, podle jejichž představ je zvířecí i lidský organismus vysvětlitelný podle obrazu mechanického aparátu. Tento ve své době pokrokový, objektivně deterministický přístup, ukazující nadbytečnost teleologického, a tedy v podstatě teologického výkladu světa, byl ve své jednostrannosti a omezenosti důsledně překonán teprve v dialektickém a historickém mate-

rialismu. Ten ukázal jak zásadní souvislost a jednotnost veškerého přírodního, společenského a duševního dění, tak i jejich podstatné kvalitativní odlišnosti.

V nemarxistických přístupech ke společenské skutečnosti však i nadále přežívají pojetí vyúsťující buď v mechanistický materialismus, nebo v idealismus, v nedoceňování, nebo naopak v přeceňování významu lidské subjektivity a kultury. Tak je tomu i v případě behaviorismu, kde znovu oživená představa člověka jako stroje, která měla sloužit příčinnému rozboru jeho chování, získala ve své praktické společenské aplikaci nakonec jednoznačně reakční ideologickou funkci. Měla ospravedlňovat pokusy manipulovat s člověkem jako se strojem či zvířetem.

Kromě Comtova pozitivismu měl na Watsonovy následovníky později vliv zvláště logický pozitivismus či neopozitivismus, reprezentovaný především O. Neurathem a R. Carnapem. Podle neopozitivismu je nějaká výpověď smysluplná jen tehdy, může-li být ověřena určitými vědeckými operacemi. Jiné výpovědi, jako například takto neověřitelné výpovědi o individuálních prožitcích, nejsou vědecky relevantní.

Ze současných filozofických směrů měl na vznik behaviorismu největší vliv pragmatismus. Watsonův učitel byl žákem jeho zakladatele Jamese. Pragmatismus zpro- středkoval behavioristům rovněž Dewey. Právě v jeho formulacích, podle nichž významné jsou pouze dosažené výsledky, a nikoli vnitřní, morální pohnutky chování, získal behaviorismus své machiavellistické ospravedlnění. V těchto představách se nejvýrazněji odráží prudký rozvoj kapitalistické ekonomiky té doby i z něho vyplývající dočasný optimismus. Ten zahrnoval i technokratický předpoklad manipulovatelnosti a kontrolovatelnosti členů společnosti nezávisle na jejich přání, ale v intencích hospodářsky a veřejně správně požadovaných výsledků chování.

Apologie tzv. zdravého smyslu průměrného člověka je v pragmatismu výrazem mentality tehdejší střední buržoazie, přizpůsobené daným společenským poměrům, s její pochybnou utilitární morálkou, obchodním cynismem a nedůvěrou k intelek-

tuální humanisticky zaměřené činnosti. Pragmatismus vyhovoval též ideologickým potřebám zachovávání zdánlivě ideologické neutrality ve vědě. Nepředstavuje totiž ani tak svébytný rozpracovaný systém idejí, jako spíše zvláštní hledisko názírání společenské skutečnosti, požadavek efektivnosti a instrumentálního přístupu k ní.

Podle Watsona spočívá úloha reformy psychologie nikoli jen v nastolení nového pojetí jejího předmětu a metody, ale v ustavení psychologie jako bezprostředně aplikovatelné vědy, umožňující ovlivňovat, předvídat a kontrolovat chování členů společnosti. Okruhy poznání jsou tak v psychologii zužovány jen na pragmaticky využitelná zjištění. Psychologie má napomoci při vytvoření takových společenských situací, v nichž bude možno pouhou manipulací vnějších podnětů, jak to Watson ukázal na příkladu pokusného dítěte, vytvořit požadovaný typ zcela přizpůsobené osobnosti.

Rozvoj evolucionistické biologie, vycházející z Ch. R. Darwina, H. Spencera a E. Haeckela a později představované především E. L. Thorndikem, zdánlivě ospravedlňoval a potvrzoval pokusy aplikovat objektivistické metody zkoumání a ovlivňování nižších živočichů i na člověka a společnost. Tak byl zobecněn zvláště poznatek, že pokusná zvířata postupují při řešení experimentálních úloh metodou pokusu a omylu. Tímto instrumentálním, pragmatickým požadavkům vyhovujícím postupem měl být beze zbytku vysvětlen i proces učení a vývoje u člověka.

K nejvýznamnějším předchůdcům behavioristů v psychologii patřili H. Helmholtz a G. T. Fechner, kteří se zabývali právě fyziologickým zkoumáním psychických jevů. I. P. Pavlov a V. M. Bechtěrev, na něž se Watson výslovně odvolával, poskytli behavioristům svými pracemi o podmíněném reflexu zdánlivě metodologické, nikoli však světonázorové ospravedlnění. Bechtěrev kritizoval mechanistický přístup, dopustil se však vážného metodologického omylu, že ve svém učení o kolektivní reflexologii nerozlišoval specifičnost přírodních, individuálně psychologických a společenských jevů.

Přestože Pavlov postupoval při svém objektivním zkoumání neuropsychických procesů a především při obecné interpretaci získaných výsledků zásadně odlišným způsobem než behavioristé, byly i jeho práce přijímány behavioristy jako potvrzení správnosti jejich postupů. Behavioristický výklad však Pavlovovy práce neoprávněně zkrášloval a svévolně je přizpůsoboval mechanistickému pojetí duševního života.

Pavlovem odhalené zákonitosti fungování vyšší nervové činnosti byly behavioristy převáděny do redukující terminologie stimulu a reakce, zcela opomíjející vliv neuropsychické dynamiky na charakter výsledné odpovědi vzhledem k původnímu podnětu. Prvotně fyziologický pojem podmíněného reflexu byl stejně neoprávněně rozšiřován na výklad veškerých způsobů chování, které si člověk v procesu učení osvojuje. Pavlov tuto behavioristickou re-interpretaci odmítl roku 1932 ve stati *Odpověď fyziologa psychologům*.

I když behavioristé obdivovali výzkumné práce Pavlova a Bechtěreva, přešli bez povšimnutí teorie I. M. Sečenova, na něhož Pavlov i Bechtěrev přímo navazovali. Sečenov jako první v dějinách psychologie postuloval zásadu, že psychické jevy na rozdíl od jevů fyzických či fyziologických musí být zkoumány ve své komplexnosti, zahrnující jak vnější stimuly z fyzického prostředí, tak vnitřní reakce z fyziologického prostředí organismu, i konečně vlastní prožívání.

V Sečenovově pojetí psychických jevů jako trojrozměrných a dále nedělitelných byl položen základ ke skutečnému překonání dosavadní tradiční psychologie a k jejímu ustavení jako psychologie skutečně vědecké. Behavioristé zůstali naproti tomu i přes svůj zdánlivě monistickomaterialistický přístup k psychice člověka v zajetí descartovského dualismu duše a těla, vědomí a organismu, pouze s tím, že první složku tohoto vztahu prostě odmítali vzít na vědomí.

Behavioristé dospěli při rozpracovávání konkrétních otázek psychologie k mnoha závažným poznatkům, zvláště v teorii učení. Interpretace těchto dílčích poznatků ve smyslu naprosté biologizace lidského chování však byla nevědecká a zároveň tak

omezovala rozvoj psychologie v jiných, neméně významných oblastech zkoumání. Vše, co je v psychologii člověka závažné, může být podle názoru behavioristů i mnohých jejich nepřímých následovníků v oboru experimentální psychologie zjištěno rozбором chování krysy v experimentálním bludišti.

Oprávněnost odmítnutí subjektivistických introspektivních přístupů k duševní činnosti se proměňovala v neoprávněnost vzhledem k závažnějším světónázorovým znakům tohoto odmítnutí samotného. V duchu nepřekonaných mechanistickomaterialistických představ byla především ignorována společensko-historická podmíněnost duševní činnosti [5]. Jednostrannost behaviorismu a jeho neschopnost postihnout duševní život nakonec v rámci nemarxistické vědy napomáhala upevnit pozice subjektivisticky orientované psychologie.

V třicátých a čtyřicátých letech se behaviorismus začíná sblížovat a prolínat s dalšími buržoazními směry, především se sémantickým idealismem, operacionalismem a celostní psychologií. Vzhledem k odchýlkám, k nimž zde oproti původní doktríně dochází, bývá tento směr označován jako neobehaviorismus. Síli v něm snahy o důslednou formalizaci psychologie a o nahrazení induktivních postupů, charakteristických pro původní behaviorismus, postupy hypoteticko-deduktivními.

Nejvýznamnějším představitelem těchto tendencí je C. L. Hull, který se pokoušel založit psychologii na obecných postulátech, z nichž by mohly být deduktivně odvozovány závěry přístupné empirickému ověření [3]. Tyto snahy však nebyly vcelku úspěšné a ani v nemarxistické psychologii se jim nedostalo výraznějšího uznání. Jejich druhou, logickou stránkou bylo úsilí o maximální omezení okruhu jevů, které mají být zkoumány behavioristickou psychologií či reflexologií. Omezenost gnoseologického záběru původního behaviorismu tak byla ještě více prohloubena.

Dalším významným představitelem formalizovaného behaviorismu je B. F. Skinner, který se snaží vysvětlit chování všech živých organismů bez rozdílu tzv. operantním či instrumentálním učením [11]. Skinner vycházel z Thorndikeova pojetí du-

ševní činnosti jako chování zaměřeného na řešení nějakého problému metodou odvrhování těch akcí, které se ukázaly být neúčinné, chybné a nevedoucí k cíli. Navázal na Pavlovovo odhalení podmíněných reakcí na doprovodný podnět. Na rozdíl od Pavlova však zdůrazňoval nikoli význam původního podnětu, ale význam druhotné reakce, její vliv na následující podnět a její upevnění v důsledku takto vyvolaného dalšího podnětu. V procesu učení se oba jeho základní mechanismy, klasické i operantní podmiňování, vzájemně doplňují. Tento proces tedy nelze redukovat ani na podmíněný reflex, jak se o to pokoušeli dřívější behavioristé, ani jen, jak se pokouší Skinner, na v podstatě náhodné, indeterministické postupy subjektu.

Operacionalismus je jako jedna z forem neopozitivismu zaměřen ryze prakticky a pragmaticky. Projevy chování jsou v něm definovány operacemi, jimiž jsou nebo mohou být zjišťovány. Zvláštní důraz je kladen na měření chování. Nejznámější z operacionálních definic jsou definice inteligence jako toho, co je měřeno inteligenčními testy, a definice zájmu jako toho, na co jsou vynakládány čas a peníze.

Rovněž podle neobehavioristů či operacionalistů nepředstavují otázky kladené zkoumaným osobám žádnou spolehlivější techniku zachycení duševních pochodů, než je pozorování vnějšího chování, a často jsou přímo zavádějící. Na rozdíl od behaviorismu nejsou v tomto směru pro výklad chování nadále používány fyziologické mechanismy, ale operacionálně definované intervenující proměnné a hypotetické konstrukce, v nichž se opět objevují tradiční termíny mentalistické psychologie, jako strach a očekávání, původní doktrínou zavrhané. Uplatňování neurofyziologických výkladů duševní činnosti je přímo zavržováno jako tzv. mozková mytologie. Původní doktrína behaviorismu je tedy jednak výrazně porušována, jednak je v tomto odmítání materiálního základu psychiky odhalován prvotní světonázorový rozpor behaviorismu jako učení, které odmítá idealismus v psychologii z idealistických pozic.

V rozporu s původní doktrínou je v neobehaviorismu již uznávána existence vnitř-

ních, psychických proměnných, které determinují výsledné chování, odpověď na vnější podnět. Schéma stimulus-reakce je zde nahrazeno schématem stimulus-organismus-reakce. Toto pozitivní rozšíření okruhu zkoumaných jevů bylo rovněž podmíněno nejen teoretickou potřebou překonat omezující rámec staršího směru, ale především změněnou společensko-historickou situací.

Krise, která v době vzniku neobehaviorismu zachvátila kapitalistické země, vrátila optimistické představy o libovolné manipulovatelnosti člověka jako pasivního objektu technokratické činnosti psychologů. Prudce rostoucí reálná nespokojenost členů kapitalistické společnosti s jejich životními podmínkami ukázala, že nelze opomíjet motivaci a postoje subjektu. Vědecký zájem o tyto psychické jevy, behaviorismem do té doby vylučované, se však opět soustřeďoval kolem ústředního tématu behaviorismu — možnosti pragmatického využití nově získaných poznatků o vnitřních pohnutkách chování k tomu, aby bylo zajištěno přizpůsobení člověka prostředí, podmínkám a požadavkům existence v dané společnosti.

S celostní psychologií nachází neobehaviorismus styčné body v jiném rozpracování původní doktríny, které provedl E. C. Tolman. Snaha překonat hrubý mechanismus Watsonův zde vyúsťuje ve stejné jednostranné teleologické pojetí lidského chování jako chování vysvětlitelného výlučně z jeho účelového zaměření. Tento tzv. molární behaviorismus [13] byl přes svoji světonázorovou pochybenost nejvýraznějším překonáním omezujících hranic původního behaviorismu. Našel pokračování v pozdějším tzv. subjektivním behaviorismu, zdůrazňujícím význam obrazu, který má subjekt o své situaci, a plánu jeho budoucí činnosti, zpětnovazebně ovlivňujících jeho reakci na podnět [10]. Subjektivní behaviorismus a jeho logické vyústění v subjektivismus však již zcela překračuje světonázorový rámec behavioristických směrů.

Novější stoupenci behaviorismu se snaží tento zanikající směr oživit jeho spojením s kybernetikou. Namísto s nižšími živočichy je v této zmodernizované podobě člo-

věk srovnáván s automatickým zařízením. Mnohé podnětné analogie a cenné poznatky získané tímto srovnáním jsou v behaviorismu znehodnocovány metodologickou redukcí člověka na takové zařízení. Do buržoazních pokusů vysvětlit lidskou, společenskou skutečnost se tak vrací výchozí mechanistická představa člověka jako stroje.

V současné době přežívá behaviorismus a neobehaviorismus zvláště ve většině teorií učení či posilování, které jsou založeny na utilitaristické představě člověka jako ryze ekonomické bytosti a jejichž nejvýznamnějším reprezentantem je G. C. Homans, a v behaviorální terapii duševních poruch, jejímž nejznámějším propagátorem je H. J. Eysenck. Převážná většina nemarxistických vědců zabývajících se nyní experimentální psychologií nepatří sice ke stoupencům behavioristických teorií, je však poplatná behaviorismem rozpracované metodologii a takto zprostředkovaně je tedy i nadále ovlivňována světonázorovými zdroji behaviorismu, mechanickým materialismem, pozitivismem a podobně.

Aplikace behaviorismu v sociologii

Podobně jako mnohé jiné teoretické směry měl i behaviorismus značný vliv na buržoazní sociologii. Ne všichni jeho stoupenci v sociologii však toto svoje zaměření označují tímto odpovídajícím pojmem. Představa o vědecké psychologii jako oboru, v němž budou stavy vědomí posuzovány zvenčí a nikoli z hlediska toho, kdo je prožívá, je mezi sociology rozšířena již od publikace Durkheimových *Pravidel sociologické metody*. Sociologie má v tomto postupu následovat právě psychologii, má překonat subjektivistické stadium a zachycovat sociální jevy v jejich objektivnosti. Tradiční představa tzv. kolektivního vědomí a uznávání významu dalších subjektivních projevů členů společnosti pro zkoumání společenské skutečnosti však dlouho vylučovala naprosté převzetí behavioristických požadavků v sociologii.

Prvotní prosazování striktně kvantitativních, především statistických metod v buržoazní sociologii nezřídka rovněž vyúsťovalo v postupy blízké behaviorismu. Sociologie byla v pojetí G. Tardeho, W. R. Warda a A. W. Smalla chápána jako psy-

chologie společnosti. Jejím předmětem měla být pluralita způsobů chování, vysvětlitelných v konečné instanci jako reakce nervové soustavy na vnější podněty. Společný s behaviorismem byl i zájem psychologicky orientovaných sociologů o malé skupiny.

Watsonovu behavioristickou doktrínu poněkud rozšířil psycholog A. A. Weiss v tom smyslu, že všechny psychické jevy mohou být bez zbytku vysvětleny buď ve fyzikálně chemických, nebo sociologických termínech [14]. Ještě hlouběji teoreticky propojil behaviorismus a sociologii G. H. Mead, který kritizoval Watsona za individualistický přístup k lidskému chování a snažil se obdobně rozšířit původní doktrínu do podoby tzv. sociálního behaviorismu [8]. Mead však mnohé aspekty lidského chování, především výchozí proces zespo- lečenštění, chápe značně idealisticky. V současné době se na tohoto spoluzakladatele behaviorismu v sociální psychologii a sociologii odvolávají spíše stoupenci jiných směrů. Je považován za klasika těchto disciplín, přestože jeho nejpodnětnější zdánlivé objevy formuloval již před ním a komplexněji Marx.

Dílčí zjemnění behaviorismu v podobě neobehaviorismu, v níž získal méně dogmatický charakter, mělo zároveň za následek, že vliv jeho pozdějších stoupenců v psychologii byl na buržoazní sociologii nesrovnatelně menší, než jaký mělo provokující dílo jeho zakladatele. K převzetí Watsonova odkazu zde však mohlo dojít teprve tehdy, když se příznivé podmínky, vyplývající z dosavadního rozvoje sociologie, dostaly do souladu s širšími společenskými podmínkami vzniku nových problémů rozvoje kapitalismu.

Období krize mělo za následek podstatné změny nejen v ekonomice, ale i v politice a ideologii kapitalistických společností. Tyto změny zpětně potvrdily platnost Marxova rozboru vývoje politické ekonomie i pro sociologii. Podle něho se upevnění moci buržoazie projevuje v přesunu úkolů vědy z hledání pravdivých poznatků k hledání poznatků sloužících kapitálu a apologetice daného uspořádání společnosti.

Je příznačné, že buržoazní sociologie se v té době věnuje především zkoumání so-

ciálních problémů a patologických případů nepřizpůsobení některých skupin normám kapitalistické společnosti. Samo stanovení těchto problémů a odchylek při tom předpokládalo přijetí existujících podmínek jako jediné možných ze strany sociologů [1]. Konzervativní charakter tehdejší sociologie se nejvýrazněji projevoval v zaměření převažujících empirických výzkumů na tzv. deviantní chování.

Předchozí období prosperity odhalilo sociologům možnosti společenského vzestupu těch vědců, kteří poskytovali kapitálu sociálně inženýrské techniky řízení lidských kolektivů. Stejně jako tuto společenskou objednávku nebylo možné splnit pomocí metod introspektivní tradiční psychologie, nebylo ji možné splnit ani pomocí metod dosavadní humanisticky orientované sociologie. V návaznosti na Comtův pozitivismus se buržoazní sociologie snažila být antifilozofická. Úsilí o „ideologickou neutralitu“ se však, jak ukazuje její vývoj, zákonitě proměňovalo ve specifickou, třídně zakotvenou ideologii antihumánního zaměření.

Aby sociologie vyhověla společenským požadavkům, v období krize stále jednoznačnějším, musela poskytovat zcela jisté poznatky. Musela se proto zdánlivě nevyhnutelně opírat výhradně a nesrovnatelně výrazněji než dosavadní směry o metody přírodních věd a o matematiku. Tak vznikl scientistický přístup k člověku a společnosti. Předmět sociologie je v tomto přístupu dehumanizován, sociálním jevům není přiznána jejich specifická a kvalitativní odlišnost od jevů přírodních, člověk je zbaven své společensko-historické zakotvenosti, svého kulturního dědictví i bohatství myšlenkového, duševního života. Z psychologického hlediska lze scientismus vysvětlit jako výraz všeobecného pesimismu období krize a osobní nejistoty sociologů, kterým humanistická tradice dosud bránila získat postavení, jakému se v kapitalistické společnosti těšili přírodovědci a technici.

V roce 1929 vyšel pod názvem *Trendy v americké sociologii* sborník statí autorů, mezi nimiž nejvýznamnější byli G. A. Lundberg, C. H. Cooley a W. I. Thomas. Tato práce byla považována za společný

manifest, zakládající skutečně vědeckou sociologii. Celkové pojetí sociologie zde sice není zcela totožné s psychologickým behaviorismem, ale v podstatě je mu velice blízké. Sociologie se má stát podle předpovědí autorů stále více behavioristickou a význam, který byl dosud přikládán subjektivním, přímo nepozorovatelným faktorům, se má souběžně s tím zmenšovat.

Logika sociologie a sociálních výzkumů spočívá podle Lundberga v tom, že sociologie je přírodní vědou a metody přírodních věd jsou bezprostředně uplatnitelné i při zkoumání sociálních jevů. Behaviorismus v psychologii si zaslouží uznání za to, že převedl obsahy vědomí, pojmávané dříve metafyzicky a téměř mysticky, na pochopitelnější procesy spojování fyziologických příčin a účinků. Umožnil sociologii, zbavené zátěže pojmu vědomí, nepřesahovat nadále oblast společensky uznávanějších přírodních věd.

V diskusi s odpůrci behaviorismu v sociologii i s Einsteinovou a Infeldovou skeptickou úvahou o hranicích použitelnosti fyzikální terminologie dospěl Lundberg až k tvrzení, že neexistuje žádný podstatný rozdíl mezi útekem člověka před pronásledujícím jej davem a letem listu ve větru v tom smyslu, že pro oba jevy platí stejný vztažný systém výkladu. V tomto výkladovém rámci nemají pojmy, jako obava či nenávisť, stejně jako další označení prvků motivace, žádné zdůvodnitelné místo [6].

Motivy ani cíle lidského chování nepatří do sociologie, protože jsou odvozovány jen z vnějšího chování. To poskytuje dostatečně relevantní data, aby nemusela být doplňována takovými spekulacemi. Sociologie musí tyto spekulace odvrhnout, stejně jako přírodní vědy odvrhly představu flogistonu. Jeden z nejvýznamnějších dílčích předmětů studia, společných tehdejší sociologii i psychologii — postoj zkoumaného lidského objektu k situaci, byl v souladu s těmito vývody teoreticky zbaven své nosné subjektivní, psychologické složky, a tak zároveň zcela ztotožněn s vnějším chováním. Vyloučení motivace z výzkumu lidského chování je tématem, které obdobně jako Lundberg rozvádějí i někteří další sociologové a psychologové pozdější doby. Je příznačné, že argumentace pro tento

postup je vedena střídavě z mechanisticko-materialistických či naopak subjektivně idealistických pozic.

Sociologie se má podle Lundberga zabývat komunikativními technikami přizpůsobení, které si lidské skupiny vytvořily ve snaze dosáhnout souladu mezi sebou i s prostředím. Její úlohou je poskytovat účinné prostředky k vyrovnávání odchylek od předpokládaného stavu společenské rovnováhy. Za hlavní a nejučinnější z těchto prostředků považuje, obdobně jako Watson, předvídaní a kontrolu lidského chování. Lundbergova konzervativní představa rovnovážného stavu kapitalistické společnosti měla vliv i na pozdější pojetí sociálního systému jako souhrnu takových vztahů vzájemné závislosti projevů lidského chování, v jejichž rámci je jakákoli změna jednoho vztahu minimalizována následnými změnami ostatních.

Lundbergova doktrína nebyla na rozdíl od Watsonovy přijata odbornou veřejností s přílišným ohlasem. Velmi mnohým buržoazním sociologům však tento přístup ke společenské skutečnosti vyhovoval a byl v jejich vědecké činnosti prakticky uplatňován. Scientistický neopozitivismus a behaviorismus se stal jedním z nejvýznamnějších směrů americké sociologie teprve v podobě tzv. pluralistického behaviorismu, jehož reprezentantem byl P. F. Lazarsfeld, ale jehož základní východiska byla velmi obdobná Lundbergově koncepci. Tento název označuje pojetí popisu společenských jevů jako statistické klasifikace znaků charakteristických pro chování členů společnosti.

Přijetí behavioristických postupů v sociologii umožňovalo a zdánlivě ospravedlňovalo výrazné omezení počtu zkoumaných jevů, který představuje největší metodologickou překážku jednoznačného určování závislosti mezi nimi. K nejvýznamnějším buržoazním sociologům, kteří rozpracovali postupy zjišťování závislosti mezi souhrnem současně se vyskytujícími podněty, označovaných zde jako situace, a chováním, patří manželé Thomasovi. Práce Pavlova, Bechtěreva a Watsona mají podle nich základní význam pro sociologii, která se má zabývat problémem formování osobnosti, behavioristicky definované jako

prostý souhrn vlastností vytvořených situacemi.

Po dlouholetých experimentech s dětmi, které představují metodologicky nejméně složitý a nejsnáze manipulovatelný předmět výzkumu lidského chování, museli však Thomasovi konstatovat, že i nejstriktněji pozitivisticky, objektivisticky prováděné popisy chování jsou značně impresionistické, že se nepodařilo vytvořit situaci plně kontrolovanou experimentátorem v míře odpovídající metodám přírodních věd a že určení vztahu i mezi nejjednoduššími měřeními proměnnými je podstatně složitější, než se původně předpokládalo.

Za úlohu vědy se nakonec v intencích pozitivistické situační metody behavioristických výzkumů nepovažuje hledání nějakých konečných příčin, ale pouze sledování, popis, měření a porovnávání vybraných projevů chování ve specifických situacích. V této rezignaci na zkoumání příčin sociologických a sociálně psychologických jevů dochází k výraznému odklonu od původního proklamovaného deterministického přístupu k těmto jevům. Behaviorismus v sociologii se tak, obdobně jako neobehaviorismus v psychologii, stále více sblíží s neopozitivismem. V těchto změnách koncepce se zároveň odhalují gnoseologická a metodologická omezení behaviorismu.

Při svých výzkumech dospěli Thomasovi k poznatku, že způsob reagování na podnět je určen též subjektivní představou o tomto podnětu. Jako příklad je uváděno patologické chování člověka, který zavraždil několik osob trpících samomluvou, protože se mylně domníval, že mu nadávají. Pojetí této subjektivní definice situace [12] sice překračuje omezený rámec behaviorismu, jednostranný důraz na ně však opět otevírá prostor subjektivně idealistickému výkladu individuálně a sociálně psychologických i sociologických jevů.

Empirické výzkumy sociálních behavioristů byly ještě ve větší míře, než tomu bylo u obdobných výzkumů v psychologii, zaměřeny na získávání bezprostředně aplikovatelných poznatků. Převážná většina těchto výzkumů se zabývala hledáním možností a způsobů záměrného přizpůsobování členů různých skupin podmínkám organi-

zace práce a veřejné správy v kapitalistické společnosti. Zvláštní pozornost byla věnována problémům manipulace a přizpůsobení v armádě, penologických zařízeních, imigračních institucích a podobně.

Pozitivistická snaha uchovat si ideologickou neutralitu a behavioristické vyloučení vědomí a motivace z okruhu zkoumaných jevů zde vyústily v praktické odmítnutí zabývat se jak subjektivními přáními a cíli zkoumaných osob, tak hlubším rozbořem požadavků těch reprezentantů moci buržoazie, kteří tyto výzkumy a jejich autory podporovali a kteří byli odběrateli získaných poznatků. Sociální behavioristé se takto zdánlivě, subjektivně zároveň zbavovali odpovědnosti za to, jak budou výsledky jejich vědecké činnosti využity.

Popírání vědomí ospravedlňovalo manipulaci chování lidí proti jejich vůli. Scientistický nezájem o motivaci umožňoval využívat vědeckých poznatků v souladu se zájmy kapitálu, ale v rozporu se subjektivními zájmy mnohých členů kapitalistické společnosti. Antifilozofické odmítání platnosti obecných zákonů vývoje společnosti vedlo nakonec k užívání postupů a koncepcí, které byly v rozporu i s podstatnými objektivními zájmy většiny členů této společnosti a proces jejich historicky nutného prosazení zpomalovaly.

Druhou stránkou tohoto nezájmu o určující společenské procesy byla neschopnost behavioristů teoreticky zobecňovat získané poznatky a interpretovat je v širších souvislostech. Jejich přístup k dílčím, tzv. konkrétním výzkumům je proto oprávněně označován jako plochý či abstraktní empirismus. V souvislosti s těmito výzkumy jsou řešeny téměř výhradně neopozitivistické problémy operacionalizace a verifikace získaných poznatků. Zaujetí rituálem procedury nakonec vedlo k naprosté ztrátě kontaktu se sociologicky závažnými aspekty společenské skutečnosti, a tedy i relativní společenské užitečnosti tohoto směru.

I na úrovni metodologie se však objevují problémy v rámci tohoto přístupu neřešitelné. K těm patří především otázka existence měřitelné jednotky u sociálních jevů, která jediná by mohla potvrdit správnost tohoto přístupu, otázka reprezentativnosti vzorků zkoumané populace, která jediná

může zaručit všeobecnou aplikovatelnost v příslušné oblasti společenské praxe, a další. Ani výskyt těchto závažných problémů však nezarazil trend vývoje tohoto směru, v němž matematický popis plně nahrazuje popis historických souvislostí, statisticky pojímaná kategorie přesnosti je nadřazována kategorii společenské významnosti a objektivnost se proměňuje v neplodný objektivismus.

Sociálně behavioristický přístup ke zkoumání společenské skutečnosti je pouze zdánlivým překonáním dřívějšího psychologismu v sociologii. Subjektivismus tradičního popisu sociálně významných i nevýznamných jevů duševního života je v něm sice odmítán a empirismus stavěn do přímého protikladu k psychologismu, ale chování, které je hlavním předmětem výzkumu, zůstává chováním individuálních organismů či jejich nejčastěji náhodných mechanických agregací. Sociální behaviorismus představuje tedy z tohoto hlediska spíše sociálně psychologický než sociologický směr, za nějž se vydává.

Společnost je podle tohoto pojetí pouze celek, atomisticky složený z chování jejích členů. Vzájemný styk členů společnosti se omezuje na reakce jejich organismů na podněty, podmiňování a integraci těchto reakcí. Formy tohoto styku či kulturní vzory se utvářejí ze vzorů individuálního chování, vzniklých shodným podmiňováním určitého množství forem chování lidí na základě manipulace podmínek jejich společného prostředí. Sám postulát zjišťování společenských vztahů z hlediska chování je poplatný výchozímu psychologismu. Vede rovněž k ideologicky výhodnému opomíjení základních objektivních zákonů rozvoje společnosti, z nichž jedině může být skutečně vědecky vysvětleno souhrnné společenské dění i dílčí sociální jevy.

Jiní významní američtí sociologové, především C. A. Ellwood, R. M. MacIver, P. A. Sorokin a F. Znaniecki, se k behaviorismu stavěli značně kriticky nebo jej přímo odmítali jako zavádějící přístup ke společenským jevům. MacIver oprávněně konstatoval, že v rozporu s proklamacemi stoupců behaviorismu v sociologii nevznikly žádné významné, na jeho postulátech založené práce, které by přesvědčivě vysvětlou-

valy společenskou skutečnost. Důvodem tohoto stavu je podle něj to, že samotný charakter sociálních jevů vylučuje, aby byly postiženy výhradně pomocí pojmů vztahujících se k vnějšímu chování [7].

Dřívější spolupracovník Thomasův, Znaniecki, později upozornil na to, že zkoumání lidského chování, které je omezeno jen na smyslově vnímatelné biologické funkce, si samo zabírá postihnout mnohé zprostředkovanější zkušenosti, bez nichž je nevysvětlitelný veškerý kulturní život. Požadavky behavioristů jsou podle něho totožné s rezignací na studium kultury a konečnou i na sociologii jako svébytnou vědu [15]. Ke kritikům behaviorismu se v tomto období přiřadili rovněž H. Becker a T. Parsons. Nejpodstatnější rozdíl mezi marxistickou a nemarxistickou kritikou tohoto mechanistickomaterialistického směru přitom spočíval v tom, že zatímco marxisté jej kritizovali za jeho mechanistický charakter, buržoazní vědci jej v zásadě odmítali pro jeho materialistické prvky.

Na rozdíl od americké sociologie a psychologie byla západoevropská sociologie a psychologie v první polovině tohoto století silně ovlivněna Diltheyovým příkrým a stejně jednostranným rozlišením věd přírodních, založených na příčinném výkladu opakujících se úkazů a věd duchovních, založených na chápání duševního života, na schopnosti vcítit se do psychických procesů. Behavioristé toto rozlišení stejně striktně odmítali. Jejich vliv v západní Evropě byl proto značně omezený.

Ze sociologů tohoto období zde byl ve svém vymezení předmětu sociologie behaviorismu nejbližší L. v. Wiese. Společně s americkými sociology sdílel představu sociologie jako objektivní či objektivistické vědy. Oproti behavioristům však uznával, že sociální chování představuje danost, určenou sice přírodními zákony, ale i omezujícími podmínkami jak organického, tak i mimoorganického vnějšího světa. Mezilidské vztahy mají podle něho vždy významný subjektivní aspekt, který sociologie nemůže opomíjet. Odmítal proto možnost užití behavioristických postupů v sociologii v té extrémní podobě, v níž je proklamoval Watson.

Diskuse mezi stoupenci a odpůrci beha-

aviorismu v psychologii i sociologii skončily v polovině tohoto století. Behaviorismus začal být považován všeobecně za historicky překonaný a jako svébytný, průběžně rozvíjený směr zanikl. Mnohé požadavky behavioristů byly i v buržoazní psychologii a sociologii odmítnuty nakonec jako metodologicky přehnané nebo světonázorově nepřijatelné. Mnohé jiné se naopak staly součástí teoretické a metodologické výzbroje jiných. novějších buržoazních směrů a přežívají tak zčásti ve vnitřní rozpornosti jejich východisek, v pochybné praktické aplikovatelnosti či apologetické služebnosti.

Zánik behaviorismu byl podmíněn nejen vnitřními příčinami rozvoje vědy, psychologické a sociologické teorie, ale především opět změněnou společensko-historickou situací. Nově vznikající problémy kapitalistické společnosti si pro své technokratické řešení nebo naopak ideologické zastírání vyžadují též nové vědecké nástroje. Zvláště významná je z tohoto hlediska potřeba účinnějších, a tedy i rafinovanějších technik manipulace a kontroly, které by zahrnovaly již nejen vnější chování, ale i behaviorismem opomíjené vědomí a motivaci členů kapitalistické společnosti.

V současné době mají tuto společenskou objednávku splnit tzv. behaviorální vědy. Spíše než v názvu a v teoretických východiscích, v nichž nejsou zdaleka tak dogmatické, spočívá jejich příbuznost s původním behaviorismem v obdobném pragmatickém zaměření na získávání těch poznatků, které přinášejí největší užitek jak jejich odběratelům, tak jejich autorům. Zcela pragmaticky je zdůvodňováno již jejich označení, vybrané proto, že jednak může vyhovovat svým neutrálním charakterem jak odborníkům ve společenských vědách, tak odborníkům ve vědách přírodních, jednak nevylučuje předem možnost získání finanční podpory od lidí, kteří zaměňují sociální vědy s obávaným socialismem [9].

Je rovněž příznačné, že tyto vědy byly jako svébytná disciplína zavedeny ryze administrativním postupem, iniciovaným soukromokapitalistickými nadacemi [2]. Na rozdíl od jiných oborů, kde určitý myšlenkový směr byl dodatečně institucionalizován, je tento případ v dějinách vědy výjimečný. Vědy o chování se vyvinuly

z programu dlouhodobého interdisciplinárního výzkumu tzv. mezilidských vztahů v různých organizacích kapitalistické společnosti. Předmětem jejich zkoumání se později staly i politické a zvláště volební chování, komunikace, chování v primárních skupinách, ekonomické a zvláště spotřební chování, chování ve volném čase, téměř všechny ostatní oblasti chování a v neposlední řadě samozřejmě opět nej-různější projevy přizpůsobení a nepřizpůsobení členů kapitalistické společnosti.

Stejně jako behaviorismus a nebehaviorismus mohou ale i vědy o chování při svých jednostranných, nedialektických výchozích orientacích plnit svůj obecný program zvědečtění přístupu k člověku a společnosti jen ve značně omezené míře. Sam pojem chování implikuje ve všech těchto teoretických souvislostech pojetí člověka jako zcela pasivního objektu působení vnějších okolností a znemožňuje tak pochopit význam jeho záměrné, smysluplně motivované a cílově zaměřené činnosti jako subjektu dějin. Souhrnně lze konstatovat, že behaviorismus i tyto jeho hlavní odnože představují v dějinách vědy cestu, která odhalila mnohé závažné pohledy na lidské chování, která však zároveň jiné, nesrovnatelně závažnější perspektivy výkladu tohoto chování zakrývá a nakonec se ukazuje jako slepá.

Literatura

- [1] Andrejeva, G. M.: *Sovremennaja buržuaznaja empiričeskaja sociologija*. Moskva 1965.
- [2] Berelson, B.: *Behavioral Sciences*. International Encyclopaedia of the Social Sciences. New York 1968.
- [3] Hull, C. L.: *Principles of Behavior*. New York 1943.
- [4] Jaroševskij, M.: *Bichaviorizm*. In: *Filosofovskaja enciklopedija*. Moskva 1960.
- [5] Jaroševskij, M. G.: *Psichologija v XX stoletii*. Moskva 1971.
- [6] Lundberg, G. A.: *Foundations of Sociology*. New York 1939.
- [7] MacIver, R. M.: *Sociology*. In: *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York 1934.
- [8] Mead, G. H.: *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. New York 1934.
- [9] Miller, J. G.: *Toward a General Theory for the Behavioral Sciences*. American Psychologist 10. 1955.

- [10] Miller, G. — Galanter, E. — Pribram, K.: *Plans and the Structure of Behavior*. New York 1960.
- [11] Skinner, B. F.: *Science and Human Behavior*. New York 1953.
- [12] Thomas, W. I. — Thomas, D. S.: *The Child in America: Behavioral Problems and Programs*. New York 1928.
- [13] Tolman, E. C.: *Purposive Behavior in Animals and Men*. New York 1932.
- [14] Weiss, A. A.: *A theoretical Basis of Human Behavior*. New York 1925.
- [15] Znaniecki, F.: *Cultural Sciences*. Urbana Ill. 1952.

Резюме

Влачил Я.: К критике бихевиоризма

В первой части статьи рассматриваются источники возникновения бихевиоризма в психологии, во второй — применение его постулатов в социологии. К основным постулатам этого буржуазного направления отнесены отказ от изучения сознания субъекта и высказываний о нем и сосредоточение внимания исключительно на явном, поддающемся объективному наблюдению поведении. Основные категории это стимулы, реакции и зависимость между ними. Стремление к повышению научности подхода к индивиду и обществу вылилось в данном случае в ограниченное изучение жизни человека с помощью методов, оправдавших себя в изучении животных. Бихевиористская реакция на традиционную психологию переживаний породила парадоксальную дисциплину — психологию без психики. Отрицание идеалистического понимания сознания шло при этом с идеалистических позиций.

Возникновение бихевиоризма было обусловлено не только собственным развитием познания, но в первую очередь конкретным историческим положением капиталистического общества. Идеология периода империализма приписала значение человека в качестве субъекта истории. Одновременно требование манипуляции человеком в сфере производства и общественного управления поставило психологию под влияние прагматизма. Среди источников бихевиоризма мы находим затем и механистический материализм, позитивизм и неопозитивизм, эволюционистскую биологию и физиологическую и рефлексологическую психологию. Однако он не отразил зарождения подлинно научной, диалектико-материалистической психологии. Поэтому серьезные результаты, которых достиг бихевиоризм, обеспечиваются интерпретацией, усиливающей в конце концов, в противоречии с постулатами бихевиоризма, позиции субъективистской психологии.

Стремление к последовательной формализации и операционализации бихевиористского подхода привело к возникновению необихевиоризма. Ограниченность гносеологического охвата бихевиоризма еще более углубилась, а идеалистические основы его в необихевио-

ристской трактовке поведения, в которой физиологические механизмы заменены гипотетическими построениями, выступили еще ярче. Воздействующие переменные, на которых строится это изложение, включают при этом уже и переживание. Период кризиса опроверг мнения о возможности полной манипуляции человеком. Но интерес необихевиоризма к мотивациям человека вытекает из того же стремления более эффективно контролировать и предвидеть его поведение. Телеологический и субъективный бихевиоризм отрицает затем и самые исходные постулаты бихевиоризма и завершает таким образом развитие этого направления. Но весьма распространенная бихевиористская методология способствует и далее влиянию его идеологии на современную немарксистскую экспериментальную психологию.

Применение бихевиоризма в социологии развивает тенденции к объективизму и к психологизму в подходе к обществу. Консервативная направленность бихевиоризма в социологии обусловлена еще нагляднее, чем в психологии укреплением господства буржуазии и изменением функции социологии в капиталистическом обществе. Стремление к кажущейся идеологической нейтральности вылилось в антигуманное влияние. Социальный и плюралистический бихевиоризм в социологии изучает общество уже почти что исключительно при помощи методов, которые оправдали себя в физике. Этот неопозитивистский и сциентистский подход не отражает подлинно научной историко-материалистической трактовки общественной жизни и вынужден в конце концов отказаться от первоначально выдвинутой детерминистической интерпретации полученных данных. Отрицание субъективизма в абстрактном эмпиризме исходит при этом опять таки из субъективистских, психологизирующих общество посылок. Социальный бихевиоризм был подвергнут критике и отброшен и в рамках дальнейшего развития буржуазной социологии. Но в то время, когда марксистская критика упрекает бихевиоризм в механицизме, немарксистская критика упрекает его в материализме.

Конец бихевиоризма как самобытного направления был также обусловлен изменением положения капиталистического общества, которое заставило применять новые способы манипуляции человеком и социальными группами. Это требование и выполняют в настоящее время науки о поведении. Хотя основные постулаты этой дисциплины менее догматичны, а гносеологический охват заметно шире, чем в первоначальном бихевиоризме, общая направленность его сохраняется в сходной прагматичности. Противоречивость теоретических исходных положений наук о поведении отчасти обуславливает и их сомнительную практическую применимость, и их анологичность и подчиненность. Бихевиоризм и его ответвления представляют в истории науки путь, который открыл некоторые важные стороны человеческого поведения, но наряду с этим воспрепятствовал раскрытию гораздо более зна-

чительных перспектив толкования этого поведения и, следовательно, зашел в тупик.

Summary

Vláčil J.: Towards Criticism of Behaviourism

The first part of the present paper is concerned with the sources of the rise of behaviourism in psychology, whereas the second part discusses the application of its postulates in sociology. The refusal to examine the subject's consciousness and all statements about it, as well as the concentration of attention exclusively on the perceptible, objectively observable behaviour belong to the basic postulates of this bourgeois trend. Its main categories are stimuli, reactions and their interrelations. Within its scope, the endeavour to endow the approach to the individual and society with a scientific character resulted in a reductionistic examination of man's life with the aid of methods that proved adequate in examining animals. The behaviouristic reaction on the traditional psychology of experience gave rise to a paradoxical discipline: to a psychology without psyche. Meanwhile, the negation of the idealistic conception of consciousness was based on idealistic positions.

The rise of behaviourism was conditioned not only by the actual development of knowledge but, first of all, by the concrete historical situation of capitalist society. The ideology of the imperialist era debased the importance of man as a subject of history. The postulate of his manipulation in the area of production and public administration simultaneously exposed psychology to the influence of pragmatism. Behaviourism was also based on mechanistic-materialist philosophy, positivism and neopositivism, evolutionary biology, and psychological and reflexological psychology. It did not, however, reflect the then arising foundations of the truly scientific, dialectical-materialistic psychology. The relevant findings it has arrived at are therefore impaired by an interpretation which ultimately — in contradistinction to its postulates — strengthens the positions of subjectivistic psychology.

The endeavour to achieve a consistent formalization and operationalization of the behaviouristic approach gave rise to neobehaviourism. Through this modification, the limitation of the gnosological scope of behaviourism was further increased and its idealistic starting-point became still more evident in the neobehaviouristic interpretation of behaviour wherein hypothetical constructions were substituted for physiological mechanisms. The intervening variables whereupon this explanation rests also involve experience. The period of crisis disproved the ideas of man's arbitrary manipulability. However, the interest of neobehaviouristic psychology in his motivation is again called

forth by a similar endeavour more efficiently to predict and control his resulting behaviour. Teleological and subjective behaviourism then contest the basic postulates of behaviourism themselves, thus terminating the development of this trend. Of course, the currently applied behaviouristic methodology continues to influence, by its ideology, the contemporary non — Marxist experimental psychology.

The application of behaviourism in sociology bears upon the tendencies to objectivism and psychologism in the approach to society. Its conservative orientation was conditioned — still more conspicuously than in psychology — by the consolidation of the power of the bourgeoisie, as well as by the change of the function of sociology in capitalist society. All efforts aimed at a seeming ideological neutrality resulted in its antihuman effect. For the most part, social and pluralistic behaviourism in sociology examines society exclusively by means of methods that have proved adequate in physics. This neopositivistic, scientistic approach fails to reflect the factually scientific, historical-materialist interpretation of social life and must, in the end, resign the originally postulated deterministic interpretation of the findings obtained. The negation of subjectivism in abstract empiricism again proceeds from subjectivistic

positions psychologizing society. Social behaviorism was criticized and rejected even within the framework of the further development of bourgeois sociology. However, while Marxist criticism blames behaviourism for its mechanistic starting-points, non-Marxist criticism blames it for its materialistic starting-points.

Also the extinction of behaviourism as an independent trend was brought about by the changed situation of capitalist society enforcing the application of other forms of manipulating individuals and social groups. At present, this postulate is fulfilled by behavioural sciences. Even if the main postulates of this discipline are less dogmatic and its gnoseological scope is significantly broader than in original behaviourism, this trend survives within its analogous pragmatic orientation. The contradictoriness of the theoretical starting-points of behavioural sciences also co-determines their questionable practical applicability and apologetical servitude. In the history of science, behaviourism and its offshoots represent a way revealing relevant views of human behaviour which, however, simultaneously obscures incomparably more relevant perspectives of the interpretation of this behaviour and, ultimately, proves to be a blind alley.